Др Ана МУМОВИЋ
Институт за српску културу
Приштина-Лепосавић

УДК 821.163.41.09-95 Палавестра П.
- оригинални научни рад -

ИСТОРИЈА СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ КРИТИКЕ КАО КУЛТУРА

(За и против историјског модела критике Предрага Палавестре)

Сажетак: *Рад осветљава неке ставове и контраставове критичара поводом „Историје српске књижевне критике 1768-2007“, Предрага Палавестре. Монографија, животно дело научника, изазвала је дужну пажњу и оспоравања међу српским историчарима, теоретичарима и књижевним критичарима, посебно зато што књижевну критику посматра у контексту културе. На неколицини примера показујемо супротстављена мишљења.*

Кључне речи: *Предраг Палавестра, књижевна критика, култура, национална идеја.*

Модерна наука о књижевности, све више помера хоризонт истраживања токова цивилизације са, до сада, доминантног приступа: са *епоха, личности и дела* на суштински проблем – *историју идеја*. Тако се, на пример, и књижевна критика у капиталном националном пројекту једног од највећих српских критичара Предрага Палавестре *Историја српске књижевне критике* у концепту аутора и у рецепцији тумача, прихвата као *историја идеја* и своди на питање културе.

Двотомна *Историја* (Палавестра, 2008) је битан сегмент историје српске књижевности и „спада у корпус класичних прворазредних дела српске науке о књижевности“ (Радуловић, 2009: 77). Палавестра је саопштио ставове, приказао природу српске књижевне критике и описао њену функцију у књижевности, у друштвеном и културном развоју српскога народа. Обухвативши период од готово 250 година, издвојио је и представио најважнија критичка мишљења која су обележила одређене периоде у историји српског народа. Насликао је детаљно или „прецизно скицирао или пак овлаш назначио“ (Радуловић, 2009: 78) портрете 208 српских критичара и мислилаца.

После рецепције Палавестрине *Историје* у водећим научним часописима, уследио је научни скуп, који је темељно размотрио и превредновао њене резултате и домете, чиме је ревалоризована и редефинисана и

друштвена функција критике.¹ Анализа кључних идеја поводом монографије показује домете књижевне критике, усмерење критичара које објективно вреднује пројекат и оспорава његове илузије, грешке и „слаба места“, чиме јасно означава статус, вредност и функцију управо оне критике којој је Палавестра означио крај.

Овде осветљавамо неке Палавестрине ставове и контраставове критичара поводом његове *Историје*. Појавом књижевне критике „српска књижевност почела је да постаје 'европском,'“ – полазишна је оцена П. Палавестре. Иако најмлађи књижевни жанр, критика се код Срба јавља у исто време када и у другим европским земљама. „У 18. веку истовремено са Орфелином и Доситејом критику су писали Лесинг и Колриџ, Бјелински и Сент-Бев су били савременици Јована Стерије Поповића, Чарнишевски нешто старији од Светозара Марковића и Лазе Костића, Богдан Поповић и Јован Скерлић били су савременици Анрија Бергсона, Бенедета Крочеа и Гистава Лансона, Бранко Лазаревић је ишао у корак са Т. С. Елиотом, Албером Тибодоом, Ђорђем Лукачем и Франтишеском Шолдом. Импресионизам, марксизам, формализам и структурализам су имали свуда исте културолошке основе“ (Стипчевић, 2009: 466).

Крај 18. и почетак 19. века у Европи, као и у Србији, обележила је национална идеја.² Национално постаје један од *топоса* широког значења и у њему су утемељене све вредности развоја друштва. У конституисању нације значајну улогу, свакако, имала је и културна револуција. Тако је у развојном луку српске критике, Палавестра кренуо од идеја Захарија Орфелина (1726-1785), који у историји српске културе и књижевности има значајно место у изградњи националне свести код Срба. У песми *Плач Србији*³ он јасно „идентификује Србију као нацију са историјом, простором и судбином“ (Макуљевић, 2006: 8). Орфелин је изнео нови концепт српске нације који говори о славној прошлости и проблемима у садашњости.

У регистру критичара који се афирмативно односе према Палавестрини делу полазимо од средишне *вредносне оцене* да је *Историја* капитално и животно дело научника,⁴ које се не бави само књижевношћу и критиком, већ и бићем српскога народа и његове културе. На истом трагу је и Богдан А. Поповић, који тврди да је све неопходно, што треба знати о Палавестри као књижевном критичару, „садржано у двама томовима *Историје*“.

¹ У зборнику *Историја и теорија српске књижевне критике* (уредник Милан Радуловић) прештампани су радови двадесет и шест научника са скупа „Теоријске основе и културно-историјски контекст српске књижевне критике у светлу *Историје српске књижевне критике 1768 – 2007*. Предрага Палавестре“ претходно објављени у Књижевној историји XLI, 2009, бр. 137 – 138, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2009.

² Историјски развој национализма код јужнословенских народа показао је М. Екмечић, означивши четири фазе: 1. *Доба веровања* 1790-1830, 2. *Доба културе* 1830-1860, 3. *Доба политике* 1860-1903, 4. *Доба насиља* 1903-1918. (видети: Екмечић, 1989).

³ Песма је штампана у Венецији 1761. године.

⁴ Палавестрина *Историја* "представља једно од најкапиталнијих дјела последње деценије у српској култури" и "једно од капиталних остварења српске културе". (Шукало, 2009: 490 и 496).

Миро Вуксановић сматра да се без Палавестрине монографије „не може на пут у српску књижевност“ (Вуксановић, 2009: 463). Ова оцена се може прихватити као тачна ако се има на уму да *без прошлости нема ни будућности*. Уколико народ не познаје своју културну и историјску баштину, он нема ни будућност. Палавестра је имао за циљ „да осветли културну прошлост нације, да у њој нађе изворе културног идентитета, да открије културотворне енергије којима је могуће преобразити и унапредити цивилизацију садашњости и пројектовати цивилизацијски живот нације у будућности“ (Радуловић, 2009: 53). Стога је и Бахтиново схватање да је „књижевност неодвојиви део културе“ веома блиско Палавестри. Он непрестано истиче културолошки значај књижевне критике и такође подржава Бахтинов став да се књижевност „не може тумачити изван свеопштег контекста читаве културе дате епохе“. У *Историји* је представљен природни поредак српских критичара и њихово место и значај у историји и култури српскога народа. Пишући о другима, Палавестра је, у ствари, рекао све о самом себи.

Говорећи о *Историји* као књизи „која улази у круг темељних дјела наше књижевне мисли“, Душан Иванић сматра да је она „велика синтеза знања, вредновања, актуализација, ауторових и туђих“ (Иванић, 2009: 35). Под појмом критике Палавестра подразумева целокупно метафизичко наслеђе, односно историју књижевности и књижевну критику, теорију књижевности и компаратистику, које је успео да преточи у *Историју*. Монографија је, по њему заправо „феноменологија српске књижевне критике“, којом је Палавестра више заокупљен, него резултатима које је сама феноменологија дала.

„Подухвати овакве врсте јесу реткост у повести српске културе“, полазиште је Н. Стипчевића. Књижевна критика, која је у последња два века, по мишљењу Палавестре, „постала самостална књижевна форма духовне спознаје и интелектуалне свести“, не односи се само на духовне делатности и сазнања, већ сведочи о „интелектуалној зрелости нације“ (Стипчевић, 2009: 466). Стипчевић се фокусира на Палавестрин суд о критичком наслеђу и националном духу: „прво су почели да га подривају и напуштају грађански синови; српска национална свест и достојанство изокренули су се у своју супротност. Према сведочењу самог Скерлића, међу Србима је у његово време било таквих родољуба који су Јована Цвијића сматрали 'издајником српства' и 'рђавим Србином' и који су за исте грехе поред њега и Богдана Поповића оптуживали Александра Белића, Доситеја Обрадовића и Вука Караџића. Стотину година касније остале су исте омрзе. Заслужне људе у српском народу и даље по благу развлаче непозвани и недостојни“ (Стипчевић, 2009: 466). Тако је то било и остало у историји и књижевности српског народа. Колико је само пута оспораван Вук Карџић, који, неоспорно, заузима важно место у идејном конституисању српске нације. Он је, сакупивши елементе језика, историје, традиције и наслеђа, заокружио слику о Србима и српском националном простору. Међутим, као што је познато, у српској историји и култури све вредности често привлаче пажњу, али и изазивају негативне судове. Таква судбина задесила је и Палавестрину *Историју*.

Бошко Томашевић (Томашевић, 2009) оспорава сваку вредност Палавестрине *Историје* и тврди да књижевна критика не постоји. (?)⁵ Иако примећује да је на научном скупу⁶ изнето прегршт похвала аутору и делу, он негира сваку вредност *Историје*. Сматра да је „посао можда могао бити урађен 'мендељејевски' да наш Мендељејев у свом систему није багателисао улогу неких важних елемената, те да је неким 'псеудометалима' додељивао измишљена места, које ови никада у систему неће заузимати“ (Томашевић, 2009: 51). Палавестра је изабрао „најлакши и најједноставнији пут писања једне историје“, пише критичар дајући њен детаљан преглед и тврди да се аутор „настојећи да пише историју српске књижевне критике“, у већини текстова „губи“. Мешајући дискурсе „научног и кафанског читалац се нађе час у соби једног znalца и учењака, да би, накратко, прешао рестаурански будоар, што оставља бинаран утисак да је аутор *Историје* хтео колико да подучи, толико и да забави“ (Томашевић, 2009: 51). Иако је Палавестра писао *Историју* са циљем да будућим поколењима, историчарима и теоретичарима књижевности служи као темељ проучавања, Томашевић без аргумената закључује да ће се она у будућности читати „као модел једног примитивног читања једне грађе.“

Комплексан приступ *Историји* као прворазредном делу има Милан Радуловић. Он оспорава Палавестру зато што је прихватио културу грађанског друштва као врховну вредност и сматра да је тако потиснута хришћанска култура, која би требало да буде темељ у проучавању српске књижевности. Он не спори да је књижевна критика имала изузетан значај у историјском и културном развоју нације, али је мишљења да она афирмише утопијску свест грађанске културе. У утопијској свести „сублимише се и објављује нова лакомислена, произвољна и неуротизована вера у будућност, у човека, у културу и савршено друштво“ (Радуловић, 2009: 96). Оваква религија „секуларизованог друштва“ која глорификује грађанску културу настоји да елиминише класичну хришћанску културу. Иако Палавестра уочава да се грађанска култура „на свим подручјима духовног и друштвеног живота крајем 19. и почетком 20. века ломила између националне и космополитске одговорности пред историјом, између патријархалног и грађанског морала“, Радуловић сматра да „није вољан“ да види ограничења културно-историјске критике. Не само што не примећује духовне недостатке, већ „напротив, он ограничења књижевне мисли покушава да прогласи њеним вредностима и предностима“ (Радуловић, 2009: 97).

⁵ По нашем скромном суду, немогуће је спорити се са ставом да књижевна критика не постоји. Ако је то логика Б. Томашевића, онда се поставља питање: како је могуће оспоравати вредност нечега што не постоји?

⁶ Маја 2009. године у Институту за књижевност и уметност у Београду одржан је научни скуп *Теоријске основе и културно-историјски контекст српске књижевне критике у светлу „Историје српске књижевне критике 1768-2007“ Предроба Палавестре*, на коме је 30-ак критичара и професора дало суд.

Анализирајући дубље српску књижевну историју, Радуловић се не саглашава ни са Палавестрином тврдњом да је српска књижевност тек са појавом критике почела да „бива европском“. Српска црквена култура није заостајала за европском, чак је у неким сегментима предњачила, као што ни српска патријархална, фолклорна и народна традиција нису заостајале за европским токовима. Евидентно је да је „српска култура заостајала за модерним достигнућима европског просветитељског, рационалистичког и прагматичног духа“ (Радуловић, 2009: 98). Палавестра је у *Историји* убедљиво показао да је српска књижевна критика успела да надокнади овај недостатак. „Али то не може бити једини културни и историјски циљ српске књижевне критике, нити су једино у томе садржани њен значај и улога у српској модерној култури и њен духовни и антрополошки смисао као посебне и духовне стваралачке дисциплине“ (Радуловић, 2009: 98).

Радуловићева критика је најоштрија у односу на Палавестрино схватање постмодернизма. У регистру примера издвајају се: „несигурност у вредновању нових идеја, одсуство слуха за покушаје да се данас обнови српска класична цивилизација, црквена и народна култура, да се у новим формама духовне културе сублимише културно искуство српског народа и да се подигне национално самопоуздање, није у пуном складу са основном, интелектуално одговорном и разборитом тенденцијом ове књиге, а њена највиша 'смисаона интенција' јесте управо да се трансформише историјска књижевна критика као духовно зрео и плононосан дијалог различитих типова културе“ (Радуловић, 2009: 68).

Из анализе очигледно је да критичари Палавестра и Радуловић дају предност различитим критичким становиштима и моделима критике као културе. „Палавестрино становиште је одређено грађанском културом и демократијом, а Радуловићево националном културном историјом и демократијом“ (Ђорђевић, 2009: 338) тумачи размишљања Милош Ђорђевић, који је први понудио преглед књижевних оцена за и против Предрага Палавестре поводом његове *Историје*, штампаних у *Летопису Матице српске* и часопису *Књижевност*.

Палавестрина историја критике није „трактат о смислу и сврси критике“, нема јасно дефинисан теоријски „приступ критици“ (Перишић, 53) и заобилази основни постулат да „књижевни критичар никако не искључује књижевног теоретичара, нити овај заобилази књижевну теорију“ (Пантић, 1984: 133). Овакав критички приступ и оспоравање *Историје* дефинише нову функцију критике која настаје променама њених метода и језика у новом веку. „Променом језика“, тврди И. Перишић, „критика показује своју заинтересованост за савремена друштвена кретања“, иако „никада неће постати свакодневно штиво великог броја људи“, јер није „намењена учитељицама у основним школама“, већ „истински образованим особама

које живе у неком новом, постелитном и постдемократском свету“.⁷ Ово је перспектива критике која јој одређује нове задатке, функције и могућности у новом веку, у којем је Палавестра видео њену немоћ и крај.

Преглед судова поводом Палавестрине *Историје српске књижевне критике* у српској критици, дакле, показује да је *Историја* предмет унакрсне ватре расправе и суочавања са суштинским функцијама критике. Преглед суштинских закључака, *слагања и оспоравања*, показали смо, довољан је повод и илустративан узорак духа и културолошког модела промишљања историјске функције науке о књижевности и критике.

Литература

1. Вуксановић 2009: Милош Вуксановић, *Палавестрин поредак српских критичара*, Летопис Матице српске, год. 185, књ. 483, св. 4, Нови Сад.
2. Ђорђевић 2009: Милош Ђорђевић, *Критика и култура*, у: *Историја и теорија српске књижевне критике*, Институт за књижевност и уметност, Београд.
3. Екмечић 1989: Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, књ. 1-2, Београд, 1989.
4. Иванић 2009: Душан Иванић, *Између историје српске књижевне критике и историје српске књижевне мисли*, у: *Историја и теорија српске књижевне критике*, Институт за књижевност и уметност, Београд.
5. Кригер 1982: Мари Кригер, *Теорија критике*, Нолит, Београд.
6. Макуљевић 2006: Ненад Макуљевић, *Уметност и национална идеја у XIX веку*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
7. Палавестра 2008: Предраг Палавестра, *Историја српске књижевне критике 1768 – 2007*, Институт за књижевност и уметност, Београд.
8. Радуловић 2009: Милан Радуловић, *Анатомија историје књижевности*, у: *Историја и теорија српске књижевне критике*, Институт за књижевност и уметност, Београд.
9. Радуловић 2009: *Интегрална истраживачка методологија*, Књижевност 2009, бр. 1, Београд.
10. Ролан 1975: Ролан Барт, *Књижевност, митологија, семиологија*, Нолит, Београд.

⁷ Игор Перишић сматра да је Палавестрина историја критике обележена неким „(анти) теоријским и антипосмодернистичким ставовима“ (Перишић: 189).

„Јасно је“, каже Перишић, „да разумем Палавестрине позиције, што не значи да не мислим да су погрешне“. Уместо њеног краја нову функцију критике у новом веку види у дефинисању појма *метрокритике* која подразумева манифестацију „културне елите обележене рокенрол идеологијом, али и глобалним модним трендовима, мешањем високе и ниске културе, феноменима интердисциплинарних читања, искуством лаких дрога, техно музиком, културом тела и сексуалним слободама. Метрокритика би била критика постутопијске генерације, која ђубре/треш налази у академским лапидаријумима, а пропламсаје уметности у појавама које се налазе на граници културе као система буржоаско-либералне репресије над појединцем“ (Перишић: 199 и 200).

11. Стипчевић 2009: Никша Стипчевић, *Предрага Палавестре "Историја српске књижевне критике"*, Летопис Матице српске, год. 185. књ. 483. св. 3, Нови Сад.
12. Томашевић 2009: Бошко Томашевић, *Темељ без споменика*, у: *Златна гред*а, бр 91/92/93, април/мај/јун, Београд.
13. Фрај 1979: Нортон Фрај, *Анатомија критике*, Напрјед, Загреб.
14. Шукало 2009: Младен Шукало, *Критички континуитети и ствараоци*, Летопис Матице српске, год. 185, књ. 483, св. 4, Нови Сад.

Ana Mumović, Ph.D.

HISTORY OF SERBIAN LITERARY CRITICISM AS CULTURE

Summary: *History of Serbian literary criticism 1768-2007, Predrag Palavestra, created half a century, covers a period of nearly 250 years and 208 Serbian critics and thinkers. The monograph has provoked strong reactions and controversies. The monograph was accepted and rejected. All this was expected in our literary public and all has already happened. The conflicting opinions of critics, historians, and scholars of literature, mainly, concerning: historicity, ideology, democratic basis, hermeneutics, culture, election courts themselves and other issues.*

Key words: *Predrag Palavestra, literary criticism, culture, national idea.*